

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

УДК 338. 1439. 5

О. В. Ульянченко,

д. е. н., професор,

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

ЗЕРНОКРУП'ЯНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК ВАЖІЛЬ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті розглянуті основні тенденції вирощування зернокруп'яних культур в Україні і світових масштабах. Не дивлячись на скорочення українськими сільгоспвиробниками посівів цих культур, галузь має потенціал високого рівня ефективності.

Конкурентоспроможність економічних суб'єктів є чинником успішної інтеграції економіки країни до світового господарства. Низький рівень конкурентоспроможності більшості вітчизняних сільськогос-

подарських підприємств зумовлений незадовільним станом їх виробничого потенціалу та несприятливими умовами (економічними, політичними, природно-кліматичними) зовнішнього середовища.

Під конкурентоспроможністю підприємств розуміють їх здатність пропонувати споживачам продукцію, що за якістю відповідає потребам; за ціною — платоспроможності; має собівартість, яка забезпечує отримання прибутку, достатнього для ведення підприємством розширеного відтворення.

Слід зауважити, що конкурентоспроможність підприємства та економічна ефективність його діяльності не є тотожними поняттями. Економічна ефективність — це результат, оцінений у статичі. За різних умов діяльності вона буде різною. Конкурентоспроможність підприємства являє собою ефективність його господарювання в динаміці, здатність ефективно працювати в перспективі. Конкурентоспроможне підприємство може отримати негативний фінансовий результат за певний період, але ймовірність його банкрутства буде низькою. Економічний потенціал як основа конкурентоспроможності підприємства, дасть можливість йому швидко «оговтатись».

Непередбачуваність тенденцій аграрного ринку, нееквівалентно низькі ціни на тваринницьку продукцію, довготривалий період окупності інвестицій у скотарстві, стали комплексом визначальних факторів спеціалізації більшості сільськогосподарських підприємств на виробництві ліквідних швидкокоопних високорентабельних видів рослинницької продукції — зерна та насіння технічних культур. Про економічну вигідність такої практики, на фоні значних соціальних і екологічних втрат, фахівцями сказано багато.

Більшість таких підприємств не можна визнати конкурентоспроможними: вони абсолютно не дбають про збереження та розвиток свого економічного потенціалу (біологічного, технічного, технологічного, трудового, організаційного, управлінського), що з часом може призвести їх до банкрутства. Проте це не означає, що вирощування зернових і технічних культур позбавляє сільськогосподарські підприємства конкурентоспроможності. Ці галузі мають багато нерозкритих у даному сенсі потенційних можливостей, частину яких ми представили в межах статті. Розглянемо малодосліджений напрям зерновиробництва — вирощування круп'яних культур.

Дослідженню проблем зернового господарства присвячені роботи В. І. Бойка, І. Г. Кириленка, М. Г. Лобаса, О. В. Олійника, Р. П. Саблука, С. М. Чмиря, О. М. Шпичака та інших вчених. Інтереси науковців

і практиків більше зосереджені на експортоорієнтованих видах зерна, круп'яне виробництво рідко стає об'єктом уваги. Розкрити роль зерно-круп'яного виробництва у підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств було поставлено за *мету статті*.

Основними зернокруп'яними культурами в Україні вважаються гречка, просо, рис. Для виготовлення круп також використовують пшеницю, жито, овес, ячмінь, кукурудзу. Вирощування круп'яних культур є менш вигідним видом діяльності у порівнянні з іншими зерновими, а також технічними культурами, що пояснює невелику частку перших серед посівів зернових. 2004 р. посіви гречки, проса і рису (разом) займали 5,3 % площі зернових культур, 2005 р. — 3,7 %, 2006 р. — 3,5 %, 2007 р. — 3,1 %, 2008 р. — 2,9 %, 2009 р. — 2,6 % [3]. Зменшення питомої ваги зумовлено значним скороченням їх посівів (рис. 1).

Рисунок показує чітку тенденцію зменшення площі зернокруп'яних культур. 2009 р. в порівнянні з 2004 р. площі гречки скоротилися на 36,4 %, проса — на 68,1 %. До 2008 р. рисосіючі господарства також зменшували відведення земель під культуру. Проте у 2009 р. посіви рису збільшилися на 16,7 % до 23,1 тис. га. Причиною повернення інтересу сільгоспвиробників до культури було значне зростання цін на рисову крупу на роздрібному ринку влітку 2008 р., що підвищило ціни на зерно рису.

Як відомо, увага товаровиробників до певної галузі визначається факторами ефективності та тенденціями ринкового попиту на її продукцію. У сільському господарстві оцінюють (мають оцінювати) декілька видів ефективності: економічну, екологічну й соціальну. Вирощування зерно-круп'яних культур приносить меншу рентабельність, ніж технічних, проте дає змогу ощадливіше ставитися до земель і навіть поліпшувати їх якість. Наприклад, за свідченням експертів вирощування рису сприяє поліпшенню родючості та меліоративного стану ґрунтів, одержанні на них у сівозмінах високих урожаїв інших зернових і кормових культур, що у свою чергу,

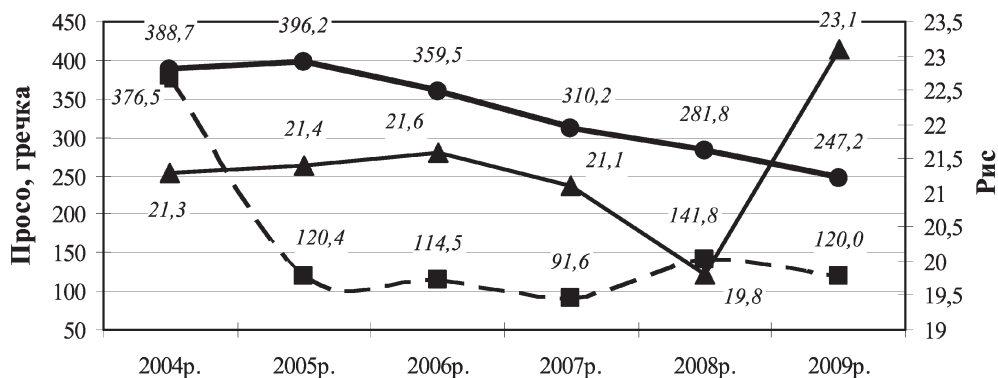

Рис. 1. Динаміка площі основних круп'яних культур в Україні, з яких зібрано врожай, тис. га

виступає чинником ефективного використання малопродуктивних земель [6, с. 32].

Аспект соціальної ефективності полягає у тому, що сільське господарство — це не лише вид діяльності, а й спосіб життя для мешканців сільських територій. Спеціалізуючись лише на продукції зернових і технічних культур, де технологічний процес є високо механізованим, підприємства потребують невеликих затрат робочої сили, що формує їй надлишок та загострює безробіття на сільських територіях. Зерно круп'яне виробництво при організації сільгосп підприємством цеху по виготовленню круп забезпечує зайнятість працівників і сільських мешканців у несезонний для польових робіт період, а також вищий економічний ефект за рахунок реалізації готової продукції.

Вітчизняний досвід та вищенаведені аргументи переконують у вигідності вирощування зерно круп'яних культур. За оцінками експертів, низький рівень економічної ефективності галузі став наслідком дії низки чинників, серед яких погіршення соціально-економічних умов господарювання, недостатнє забезпечення засобами виробництва й недотримання у зв'язку з цим вимог технології вирощування культур, а також збільшення собівартості продукції (підвищення цін на пестициди, мінеральні добрива, пально-мастильні матеріали, насіння тощо) [6, с. 34]. Повне використання потенційних можливостей культур щодо високої врожайності забезпечить високий економічний ефект.

Попит на круп'яну продукцію формується потребами внутрішнього і зовнішнього ринків, їх кон'юнктурою. Фінансова криза дещо змінила акценти вітчизняного ринку круп: скоротилися продажі преміум-продукту, посилилася конкуренція в економ-сегменті. Відбулося зміщення споживчого попиту в сторону більш дешевих круп — перлова, пшенична, ячна та ін. [4]. Світовий ринок відреагував іншими тенденціями. При скороченні на українському ринку закупівель гречаної крупи, експортний попит на неї зріс. У 2008—2009 маркетинговому році гречана крупа експортувалася українськими виробниками до Ізраїлю, Канади, Греції, Чехії, Хорватії, США, Естонії, Азербайджану, Грузії, Молдови, Білорусі та інші країни СНД [8]. У цілому місткість світового ринку круп становить 1,3 млн тонн на рік в асортименті, з них 570 тис. тонн (45 %) займає рисова крупа [4].

Незважаючи на позитивні настрої світового ринку до української круп'яної продукції, сільгоспвиробникам варто приділити серйозну увагу її якості. По-перше, мають місце світові тенденції зростання рівня попиту, тобто підвищення вимог споживачів до якості продукції. По-друге, країни, що розвиваються, які формують сьогодні значну частку експортного портфеля, починають робити ставку на розвиток ві-

тчизняного сільського господарства і забезпечення продовольчих потреб за рахунок внутрішнього виробництва. Так, в Білорусі розширюються посівні площі під круп'яними культурами. Зокрема, посіви гречки у 2008 році були збільшені в порівнянні з попереднім роком у 1,6 раза до 16 тис. га, у 2009 році — ще на 40,5 %. Стимулом стало значне підвищення матеріальної зацікавленості сільськогосподарських виробників, зайнятих вирощуванням культури, що є складовою спеціальної урядової програми, мета якої — повне імпортозаміщення круп'яної продукції й розвиток експорту [1; 2, с. 12].

Проблема низької якості українського зерна вже тривалий час залишається актуальною і невирішеною. Причини її включають недостатнє внесення добрив, недотримання технологій вирощування культур, слабке технічне оснащення виробників, через що затягуються строки збирання врожаю. Не припиняють негативного впливу й кліматичні фактори. У Харківській області, наприклад, через погані погодні умови майже 70 % зібраного у 2008 році зерна було визнано фуражним. Хоча кожен десятий гектар ранніх зернових засівався елітним насінням, погодні умови були несприятливими для розвитку рослин [7, с. 11]. Певну частку вини за низьку якість зерна експерти відносять на адресу логістичної системи. Вони вказують на недостатню кількість зерносушарок у господарствах, що не дає змоги довести вологість зерна до норми й зумовлює втрату його якості. Україна не має достатніх потужностей для зберігання урожаю: 600 сертифікованих зерносховищ забезпечують зберігання близько 27 млн тонн зерна. Не вистачає потужностей для зберігання зерна не тільки в господарствах та хлібоприймальних пунктах, але й у портах [5, с. 32—33].

Дослідження розвитку зерно круп'яного виробництва висвітило цікаву тенденцію: при зменшенні валових зборів проса та гречки, зумовлених скороченням посівних площ, спостерігається поступове зростання врожайності культур (рис. 2). Врожайність рису за 5 років взагалі зросла в 1,7 раза. Це свідчить про структурні зміни посівів культур за сільськогосподарськими виробниками. Частина господарств відмовляється від круп'яних культур або скорочує їх посіви, галузь перекочує до підприємств, які зуміли побачити в ній свій сегмент ринку й організувати її на достатньо ефективному рівні. До таких, частіш за все, належать підприємства чи об'єднання підприємств, які займаються сільськогосподарським виробництвом та мають власні потужності з виготовлення і пакування круп. За рахунок реалізації готової продукції вони значно збільшують розмір отримуваної доданої вартості.

У географічному розрізі вирощуванням гречки займаються всі регіони України хоча тенденції в кожному з них різні. За даними Держкомстату України

[3], 2008 р. в порівнянні з попереднім роком Херсонська область розширила посіви культури в 4,7 раза, Одеська область – у 3,2 раза, тоді як на Полтавщині їх скоротили на третину. Першість за площами 2008 р. тримала Сумська область (38,2 тис. га або 13,6 % загальних посівів культури по Україні), на другому місці Хмельницька область – 33,7 тис. га або 12,0 %.

Просо не вирощують, або займаються ним у малих обсягах у Закарпатській та Чернівецькій областях. Найбільші посіви культури 2008 р. мали Запорізька область (18 тис. га або 12,7 % від загальних площ культури по Україні) та Донецька область – 15,3 тис. га або 10,8 %. Всі регіони, крім Волині, де вирощують просо, збільшили його посіви 2008 р. в порівнянні з попереднім. Серед причин розширення площ був розвиток вітчизняного птахівництва, складовою кормового раціону для якого є просо.

Рис в Україні вирощують у Одеській і Херсонській областях та АР Крим. За даними експертів, потенційні можливості пропозиції вітчизняного виробництва зерна рису, з урахуванням реалізації наявних резервів, становлять 180–190 тис. тонн, з яких можна виробити понад 100 тис. тонн рисової продукції і таким чином задовольнити основні потреби населення і промисловості. На частку імпорту припадатиме забезпечення країни сортами і рисовою продукцією, що не виробляється в Україні [6, с. 32–34].

У світових масштабах спостерігається тенденція до розширення площ, зайнятих просом. За даними Департаменту сільського господарства США [9], посіви культури 2007 р. за всіма країнами становили 34,2 млн га, 2008 р. – 34,8 млн га, 2009 р. – 35,7 млн га. Третина світових площ проса належить Індії. По $\frac{1}{6}$ посівів світу належать Нігерії та Нігеру.

Посіви рису розміщені в 112 країнах на площі понад 150 млн га. Серед них перше місце належить Індії – 38,5 млн га або 25,3 % світових посівів 2009 р., друге – Китаю (29,8 млн га), третє – Індонезії (12,0 млн га), четверте – Бангладеш (11,6 млн га), п'яте – Таїланду (10,7 млн га). Найвищого рівня врожайності досягли країни Середньоземномор'я (Іспанія, Греція, Італія, Єгипет): 60–80 ц/га, а іноді 90 ц/га і вище. Рис залишається основним продуктом харчування для більшої половини людства [6, с. 32; 9].

Порівняння обсягів вирощування круп'яних культур світових лідерів та України показує, якщо ми не виведемо галузь на стійкі конкурентні позиції, спустілу нішу внутрішнього ринку швидко заповнить імпортна продукція.

Розвиток вітчизняного зернокруп'яного виробництва має виробничий, платоспроможний та просвітницький аспекти. Виробничий аспект є полем діяльності товаровиробників, рівень платоспроможності

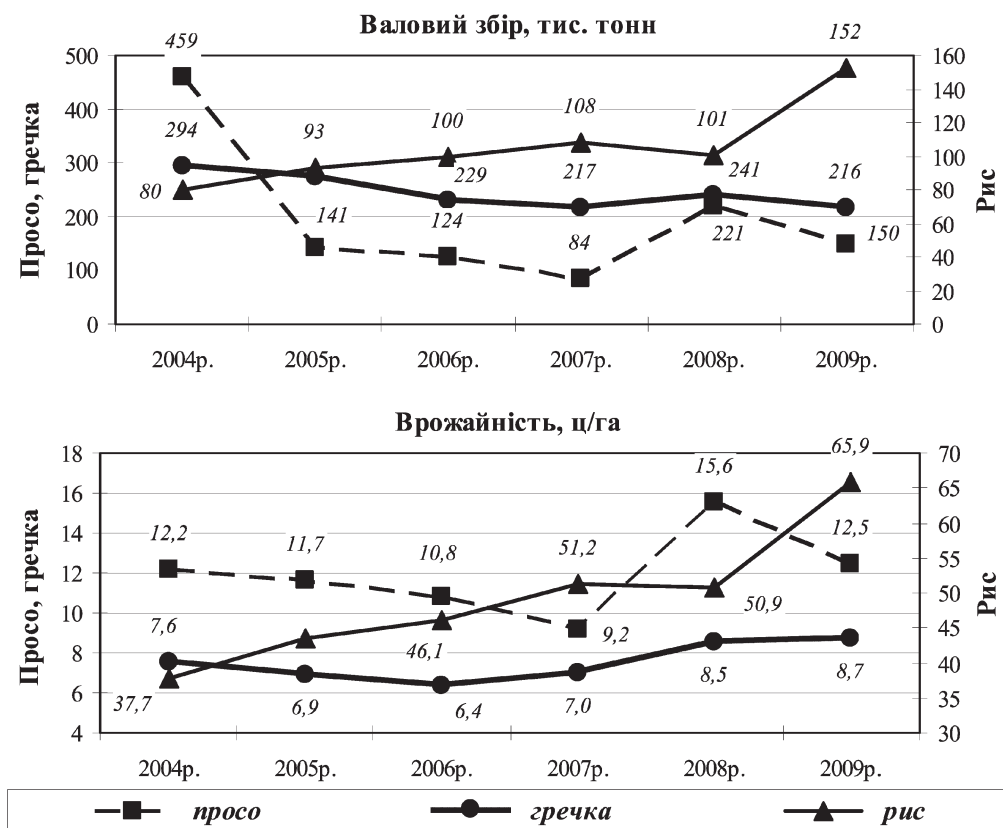

Рис. 2. Динаміка зібраних врожаїв основних круп'яних культур в Україні

споживачів є макроекономічним фактором. Світова практика переконує, що державні програми, спрямовані на зростання доходів населення, виступають значним стимулом формування попиту, а в наслідку — розвитку товаровиробництва. Для останнього важливе не просто формування попиту, а попиту на якісну продукцію, в чому не останню роль відіграє й культура споживання.

Відсутність культури споживання круп стає серйозною проблемою для багатьох виробників. Необхідно навчити споживача відрізнити якісну продукцію від неякісної, а виробника — поважати споживача [4]. Так, рисова крупа вітчизняного походження виготовляється винятково зі свіжовирощеного зерна, оскільки державних запасів рису в Україні немає. Вона має необхідний спектр цінних показників якості, за якими не поступається імпортній, а за окремими, зокрема кулінарними показниками, значно її перевищує, однак в умовах ринку за ціною вимушено прирівнюється до низькокалорійної. За імпортом у значних кількостях надходить найдешевша крупа третього гатунку, яка виготовляється із зерна державних запасів країн-експортерів після тривалого зберігання, або з його суміші зі свіжо виробленим зерном. Така крупа за якістю значно гірша від вітчизняної за біохімічними показниками, зовнішнім виглядом і запахом, але у зв'язку з дешевизною і низькою купівельною спроможністю населення диктує загальне зниження цін на ринку [6, с. 32–34].

Висновки. Зернокруп'яне виробництво є потенційно високоефективною галуззю. Розмір та

вид досягнутого ефекту будуть залежати від рівня менеджменту. Вирощування зернокруп'яних культур здатне постачати стабільні високі прибутки, вирішувати виробничі та соціальні проблеми сільськогосподарських підприємств, а в комплексі — виступати важелем підвищення їх конкурентоспроможності.

Використані джерела

1. Беларусь намерена отказаться от импорта крупы [Електронний ресурс] / Интерфакс-Запад. — 2009. 07. 14. — Режим доступу до журн. : <http://www.interfax.by/>
2. Білорусь. Посіви гречки збільшать у 1,6 разу // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 11. — С. 12.
3. Веб-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Возрождаем культуру потребления круп — ООО «Разгуляй» [Електронний ресурс] / АПК-Информ. — 2009. 11. 09. — Режим доступу до журн. : <http://www.apk-inform.com>.
5. Колюбакін В. Аграрії з урожаєм, але в «прольоті» / Володимир Колюбакін // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 18. — С. 32–33.
6. Носенко Ю. Стан та перспективи вирощування рису в Україні / Юрій Носенко // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 11. — С. 32–34.
7. Харківщина. 70 % збіжжя — фураж // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 17. — С. 11.
8. Экспортировать гречневую крупу из Украины стало более интересно, чем из России — Сквирский КХП [Електронний ресурс] / АПК-Информ. — 2009. 09. 07. — Режим доступу до журн. : <http://www.apk-inform.com>.
9. <http://www.fas.usda.gov/>